

סימן טו

החיוב בקרבנות ציבור כשישראל טמאים בטומאת מת

פתיחה

ההלכה קובעת כי 'טומאה דחוייה בציבור'¹, כלומר – אם הציבור טמא, מותר להקריב בטומאה את קרבנות הציבור הקבועים (פסחים סו, ב - סז, א). עם זאת, החתם סופר פקפק באפשרות להביא קרבנות ציבור במצב זה, משום שחלק מקרבנות הציבור באים לכפר על טומאת מקדש וקדשיו, וכאשר ישראל טמאים בטומאת מת, אזי הדין שטומאה דחוייה בציבור גורם לכך שייכנסו

1. הניסוח המוכר יותר הוא 'טומאה הותרה בציבור', אך כאן אנקוט את הניסוח 'דחוייה', המכוון אליבא דהלכתא, וכפי שהתבאר באורך בפסח לה' (עמ' רמב-רמג), יעו"ש. ויעוין עוד בשו"ת שערי צדק (פאנעט; או"ח צו ד"ה בענין), שהבין מדברי הדעת זקנים מבעלי התוס' (ויקרא י, טז) שטומאה הותרה בציבור. ויש להעיר, שהדעת זקנים נשאר בצ"ע על פסוק מפורש, יעו"ש, וצ"ע אם ניתן ללמוד על שיטתו מקושייתו, כל עוד לא תורץ הקושי מהפסוק. ויעוין בזה עוד לעיל (עמ' סד), ושם נידונה התייחסות נוספת של בעל השערי צדק לדברי הדעת זקנים הללו. ויעוין עוד בהתייחסויותיהם של הכלי חמדה (ויקרא כח ע"א) והתורת הבית (ח"י יב, ט) לדברי הדעת זקנים, ואכמ"ל.

מקורות נוספים מהאחרונים שכתבו שטומאה הותרה בציבור, נידונו בעת לחננה (עמ' 100-98), ושמא יש לומר בנוגע לחלקם שלא דקדקו בזה, ונקטו את הלשון 'הותרה' שהיא יותר פשוטה ורווחת ומוכרת, אף שאינה מכוונת אליבא דהלכתא. ותיושב בזה גם תמיהת העבודה תמה (כב ע"ג) על הדרישת ציון (עמ' 92) שכתב לשון 'הותרה'. ובדבר מה שהתקשה העת לחננה (עמ' 100 הערה 40) בפענוח הפניית השער אפרים (סי' עט) לדברי ספר התרומה בענין זה, דלכאורה אין בתרומה התייחסות לזה – שמא כוונת השער אפרים לדברי רבינו ברוך שהובאו בכפתור ופרח (פ"ו), וזיחה את רבינו ברוך עם בעל התרומה. ויעוין עוד לקמן (עמ' תפח) בהצעת מחבר ספר אורחותיך למדני, שלפיה גם לדעה שטומאה דחוייה בציבור, כשאין פרה אדומה טומאה הותרה בציבור.

לקראת מקדש | סימן טו
החיוב בקרבנות ציבור כשישראל טמאים בטומאת מת

למקדש בטומאה ומייתר את הצורך בכפרה על כך. מאמר זה יוקדש לעיון בדברי החת"ס הללו, לאור דברי חז"ל והראשונים, ולאור דברי החת"ס עצמו במקום נוסף.

סוגיית הגמרא בכתובות, קושיית הפני יהושע ותירוץ החת"ס

בגמרא (כתובות כג, א) סופר על נשים שנשבו ואמרו 'נשביתי וטהורה אני', והתירו אותן לכהונה. ונאמר שם:

אמר ליה לרבי חנינא: והאיכא עדים במדינת הים [שראו שנשבו. רש"י]! השתא מיהת ליתנהו קמן, עדים בצד אסתן ותאסר?

ובתוסי' (שם ד"ה עדלי) הקשו:

הקשה ר"ת, בפרק קמא דקידושין (יב, א), גבי ההוא גברא דקדיש באבנא דכוחלא, ויתיב רב חסדא וקא משער אי אית בה שוה פרוטה אי לא, ומסיק: לאו היינו דר' חנינא דאמר עדים בצד אסתן ותאסר? וקאמר: אביי ורבא לא סבירא להו הא דרב חסדא; אם הקילו בשבויה, נקל באשת איש? והשתא, למאי דמסיק דעדי טומאה איתמר, מה לי עדי שבויה מה לי עדי אשת איש? ורש"י פירש שם,² אם הקילו בשבויה, דאיסור לאו [=בשבויה, הדיון הוא על היתרה לבעלה לאחר חשש שנבעלה לשבאים בהיותה אשת איש, ואם נבעלה היא אסורה על בעלה בלאו;³ ובאשת איש הדיון הוא על היתרה להינשא לאחר שספק אם התקדשה, ואם התקדשה היא אשת איש ואסורה על עלמא בסקילה]. וקשה לרבינו תם, דבשבויה נמי איכא איסור סקילה, אם נשאת לכהן, שימש בנה על גבי מזבח בשבת [=ויתחייב סקילה על חילול שבת, לאור העובדה שהוא חלל ופסול לעבודה].

---

2. לכאורה ברש"י שלפנינו ליתא, הן בקידושין הן בכתובות, וכבר העיר על כך בשו"ת מהרי"ק (סי' עב).

3. הערת הרב אביג'דר נבנצל שליט"א: 'ועל הכשרה לכהן'. ובעקבות הערתו, מסופקני האם בכלל מדובר על אש איש שנשבתה והיתרה לבעל, או שהדיון הוא רק על הכשר פנויה שנשבתה לכהן. ומלשון הגמרא המנגידה בין שבויה לאשת איש, משמע שהשבויה אינה נשואה, ולא רק שאיסורה הוא איסור קל מאיסור אשת איש.

לקראת מקדש | סימן טו
החיוב בקרבנות ציבור כשישראל טמאים בטומאת מת

כעין זה כתבו התוס' במקום נוסף (קידושין יב, ב ד"ה אס). על דברי התוס' הללו, הקשה הפני יהושע (כתובות שם על תד"ה עידי): 'ויש לתמוה, וכי עבודה יש לנו בימי רבי חנינא? וכן כתב מורי זקני בספר מגיני שלמה (כתובות שם על תד"ה עדי)'.⁴

בחידושי החת"ס (כתובות שם ד"ה אמנם), כתב ליישב את קושיית הפני יהושע על התוס':

בפני יהושע הקשה: אטו עבודה בימי ר' חנינא מי הוי? ורצונו, לכשיבנה בית המקדש, יבוא אליהו עמהם, ויברר מי הם החללים. וצריך לומר, הא דאמרין בסוף: ⁴ אין אליהו בא לרחק ולא לקרב (קידושין עא, א), היינו ממזרים שבישראל, אבל פשיטא ליה שבא לייחס הכהנים. והנה בשאלת יעב"ץ סי' צ"ט, פשיטא ליה טובא דלמ"ד קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, מקריבים בזה"ז אפילו שאין בית, ושוב מצא כן בספר כפתור ופרח פ"ו דף כ"ב ע"ב, כתב וז"ל: אמר לי הר"ר, שהר"ח מפאריז אמר לבוא בירושלים בשנת י"ז לאלף הששי ושיקריב קרבנות בזה"ז כו', שקרבנות ציבור דוחין שבת וטומאה, ע"ש. אם כן, מבואר דתלוי ברשיון המלך ושרים, ואז נוכל להקריב בזמן הזה, ואיכא חיוב סקילה, ואתי שפיר.

פקפוק החתם סופר באפשרות ההקרבה בזמננו בגלל הלשון 'הלכתא למשיחא'

אחר שתירץ החת"ס שאכן באופן עקרוני יש עבודה בימי ר' חנינא ואף בימינו, הוא הוסיף וכתב:

אלא דצריך לי עיון טובא מש"ס בדוכתא טובא, דפריך בכי האי גוונא: הילכתא למשיחא. ועיין מה שכתבו תוס' יומא י"ג ע"א. ומאי קושיין, הא איצטרך אבזמן הזה, אם נזכה לבנות בית המקדש קודם למשיח. ואולי נ"ל דמכיון דליכא אפר פרה, שאותו של משה רבנו עליו השלום נגזזה, אם כן נצטרך לעשות הכל בטומאה, משום דהותרה בציבור, ולא שייך להביא שום שעירי רגלים ויום הכיפורים, דבאים רק על טומאת מקדש וקדשיו, עיין

---

4. אולי יש להוסיף כאן את המילה: קידושין.

לקראת מקדש | סימן טו
החיוב בקרבנות ציבור כשישראל טמאים בטומאת מת

ריש מסכת שבועות (ב, ב). וכיון שליתא להנך, ליכא שום קרבן. והכא ר' חנינא היה בזמן שהיה להם עדיין אפר פרה, עיין בנדה (ו, ב). וכיון דמקריבין אע"פ שאין בית, היה שייך שפיר איסור סקילה. ועיין מה שכתבתי עוד בסמוך. מכל מקום, דברי כפתור ופרח⁵ הנ"ל צ"ע.

קושי בקביעה שדין טומאה דחוייה בציבור מבטל את הציודוק להקריב את מוספי הרגלים

והנה, חידושו של החת"ס נאמר בלשון 'אולי', ונראה שאכן דברים בגו: ראשית, לכאורה לא ברור מה המקור והיסוד לכך שכאשר הציבור טמאים, לא שייך להביא את שעירי הרגלים ויום הכיפורים. לא מצאנו הלכה כזו בש"ס ובראשונים, וגם בסברה לא ברור שכן הדין, שהרי בתורה שבכתב לא מפורש תפקיד הקרבנות האלו, ואין הכרע שהמתואר במסכת שבועות הוא תפקידים היחיד, ושהקרבנות תלויה בזה. ולכאורה ברור שגם אם נדע ששנה שלמה לא נכנס שום אדם למקדש בטומאה, לא יבטל הדבר את הקרבת שעירי הרגלים ויום הכיפורים, שהרי מרגע שקבעה התורה שעלינו להקריב קרבנות אלו, שוב אין אנו מחשבים האם יש צורך בהקרבנותם.⁶ ויתירה מזו העירני הרב הלל בן שלמה שליט"א, שהרי גם מוסף ראש חודש בא על טומאת מקדש וקדשיו, ובפשטות נראה שהוא בא אפילו אם נדע שבמהלך החודש לא נכנס שום אדם למקדש בטומאה.⁷ ובר מן דין, ייתכן לומר שגם אם הכניסה למקדש בטומאה

5. על רבינו יחיאל מפריז, שרצה להקריב קרבנות בזמן הזה.

6. לחיזוק הדברים, כתב לי הרב איתן וקסלר שליט"א: 'ואולי אפשר להביא ראיה מהמובא בגמרא (נדריים ד, ב) שחטאת נזיר וחטאת יולדת ילא אתיא לכפרה', אע"פ שבשניהם יש מאן דאמר שקרבן זה בא על חטא (יולדת – נידה לא, ב; נזיר – נדריים י, א), וכך לכאורה יותר פשוט, שהרי קרבן זה קרב כהלכות חטאת. ומסביר זאת הר"ן (נדריים ד, א ד"ה חטאת): 'ואפילו למאן דאמר נזיר חוטא הוא, אינו חוטא גמור, ועיקר קרבן לא אתי לכפרה'; וכן כותב שם לגבי יולדת (ד"ה והרי): 'ואפילו לר' שמעון דאמר [...] דיולדת חוטאת היא [...] עיקר קרבנה אינו בא על חטא; שהרי אפילו יודעת בעצמה שלא הרהרה בדבר כלום, מביאה קרבן', ע"כ. ולכאורה אפשר לומר כן גם בנידון דידן'. עכ"ד.

7. ואולי סברת החת"ס היא שלא שייך שקרבן הבא לכפר על הטומאה, יהיה בעצמו טמא, דזה בבחינת טובל ושרץ בידו, ובבחינת 'מוטב יבא זכאי ויכפר על החייב, ואל יבא חייב ויכפר על

הייתה בהיתר, עדיין יש בזה פגם, והקרבנות הללו באים לתקנו. ומלבד כל זה יש להעיר עוד לכאורה, דמה בכך שטומאה הותרה בציבור, סוף סוף עדיין תיתכן כניסה למקדש באיסור, שלא לצורך קרבנות ציבור, ועליה שפיר יש להביא את הקרבנות הנ"ל.⁸ וצ"ע.

קושי בקביעה שכלל הקרבנות שקבוע להם זמן מעכבים זה את זה

שנית, לכאורה לא ברור מה המקור לכך שהקרבנות מעכבים זה את זה, ובביטול מקצתם בטלו כולם. וגם לדין זה לא מצאנו אזכור בש"ס ובראשונים. אדרבה, לכאורה מוכח מדברי התוספתא (מנחות ו, ו) שלא כדבריו, שהרי נאמר שם: 'פר אין מעכב את השעיר והשעיר אין מעכב את הפר',⁹ ועוד נאמר שם: 'פרים אילים וכבשים מעכבין זה את זה', והכוונה למוספים הבאים ברגל. ושעירי חטאת הבאים ברגל, שלדעת החת"ס אינם קרבים בזמן הזה, לא נזכרו כאן, ולכאורה מוכח שאין הם מעכבים. ובמשנה (מנחות כז, א) נאמר: 'שני שעירי יום כיפור מעכבין זה את זה, שני כבשי עזרת מעכבין זה את זה', ובגמרא: 'שני כבשי יום כיפור מעכבין זה את זה' – [לפי שנאמרה בהם לשון]

החייב' (יומא מג, ב). אבל הא גופא מנלן, אחר שטומאה דחוייה בציבור, ויש חילוק גדול בין נידונו ובין טובל בשרץ בידו וחייב הבא לכפר על חייב. וצ"ע.

8. ואף שיש מעט מקורות המרחיבים את היתר טומאה בציבור מעבר לקרבנות שקבוע להם זמן (יעוין בראשונים על במדבר לא, כג; בשו"ת שבט סופר יו"ד סו"ס סז; ובתורת הבית ח"א ו, א-ב; ח"ג ו, סו, כג-כד; ו, עד), ברור שאין זו דרך המלך, ואין זו פשטות הגמרא והראשונים. ומה שחילק בתורת הבית (שם ו, עד, ב) בין רוב טמאים בעזרה לרוב ישראל טמאים, נראה שהוא דוחק גדול, ואין בו כדי להשיב על טענות הרב זילברברג כנגדו, יעו"ש.

9. לכאורה הכוונה לפר ושעיר של יום הכיפורים, וכן נראה מהרמב"ם שכתב (הל' תמידין ומוספין ח, כ) שאין המוספין מעכבין זה את זה, ובפשטות מיירי בכל המועדים. אמנם בחסדי דוד (על התוספתא שם) התקשה מהאמור בגמרא (מנחות כז, א) ששני השעירים מעכבים זה את זה משום שנאמר בהם חוקה, ואם כן גם הפר והשעיר יעכבו, שגם בהם נאמר חוקה. והעמיד דברי התוספתא בפר ושעיר שמביאים ציבור ששגגו בע"ז, ועוד הציע שטעות סופרים היא וצ"ל מעכבים. ושני תירוציו אינם עולים בקנה אחד עם דברי הרמב"ם. ועכ"פ, גם לשיטת החסדי דוד, מוכח מהתוספתא שאין דין עיכוב כללי לכלל הקרבנות, אלא להיפך: כל מה שלא נאמרה בו דרשה מיוחדת לעיכובא, אינו מעכב.

לקראת מקדש | סימן טו
החיוב בקרבנות ציבור כשישראל טמאים בטומאת מת

חוקה. שני כבשי עצרת מעכבין זה את זה – [לפי שנאמרה בהם לשון] הויה' ע"כ. ומוכח להדיא שחוץ מעיכובים שנדרשו מקראי, אין עוד עיכובים הדדיים בקרבנות. ויעוין עוד כיוצא בזה ברמב"ם (הל' תמידין ומוספין ח, טו-כ). וצ"ע.

מלבד כל האמור, לכאורה סופם של דברי החת"ס סותר את תחילתם: הרי אם 'ליכא שום קרבן', אזי נמצא שאין התקיימות מעשית לדין טומאה דחוויה בציבור. ומעבר לעצם הקושי שבזה, וכדלהלן מיד, הרי יוצא שאותו היתר שמחמתו אין טעם להקריב את קרבנות מוספי המועדים, הוא היתר תיאורטי שאין לו שום יישום מעשי, וממילא לא ברור מדוע וכיצד הוא מבטל את הצידוק שבהקרבנות מוספי המועדים. וצ"ע.

קושי בהבנת היחס בין דברי החת"ס ובין דין טומאה דחוויה בציבור

שלישית, לפי קביעת החת"ס שכאשר הציבור טמאים 'ליכא שום קרבן', לא מובן מהי המציאות שעליה נאמר עיקר הדין דטומאה דחוויה בציבור. דלכאורה בכל מצב של טומאה בציבור, לפי החת"ס יוצא שהדין הוא שליכא שום קרבן, ואיככה יתקיים הדין דטומאה דחוויה בציבור.

מחומר הקושי, שמא יש לומר שהחת"ס חילק בין **טומאה חד פעמית לטומאה קבועה וממושכת**: דין טומאה דחוויה בציבור נאמר דווקא כאשר המציאות הקבועה של העם היא טהרה, ובאופן חד פעמי אירע שרוב הציבור נטמא. במקרה זה, הטומאה היא עניין זמני, ואין הפקעה של הצידוק שבהקרבנות מוספי המועדים, ובזה דייקא נאמרה ההלכה שטומאה דחוויה בציבור. לעומת זאת, כאשר הציבור טמא באופן ממושך, ומבלי אפשרות קרובה להיטהר מטומאה זו, אזי מופקעים קרבנות המועדים מתפקידם, ומתבטלת האפשרות להקריב אותם, ובעקבות זאת מתבטלת גם האפשרות להקריב קרבנות אחרים שקבוע להם זמן. ולדאבוננו, ומפני חטאינו, זו הייתה המציאות בזמן החת"ס, וזו עודנה המציאות גם כיום (שנת תשפ"ב). ולפי זה מיושב הקושי השלישי, ודברי החת"ס אינם סותרים לדין טומאה דחוויה בציבור.

לפי דרך זו בהבנת שיטת החת"ס, ייתכן שיש להגדיר את נקודת הגבול בין חד פעמי לקבוע באופן הבא: כאשר הציבור היו טמאי מתים במשך פרק זמן שבין שני רגלים, אזי חשוב הדבר לטומאה קבועה, משום שמתבטל הצידוק להקרבת המוסף של הרגל שהגיע, שהרי מאז הרגל הקודם ועד אליו, היו צריכים לעשות הכל בטומאה. ולפי האמור לעיל, שאף מוספי ראש חודש באים על טומאת מקדש וקדשיו, אולי יש לקבוע את נקודת הגבול על חודש.

דא עקא, הדברים מחודשים ואינם מבוססים בדברי חז"ל והראשונים. ונקודת הגבול הנ"ל אינה דבר ברור כל כך, ועצם קיומה מגדיל את הדוחק והקושי שבאי-אזכור העניין בדברי חז"ל ובראשונים, שהקביעה שטומאה דחוויה בציבור מופיעה בדבריהם פעמים רבות מספור ללא הסתייגות זו. מלבד זאת, מתיאור פסח חזקיהו (דהיי"ב ל, טו-כז; ובפרט פסוק יז) נראה שהוא קרב בתקופה שבה, על פי נקודת הגבול הנ"ל, הייתה טומאה ממושכת, ולא טומאה חד פעמית. ובכל זאת, מבואר שם שעשו את הפסח ולא נמנעו מכך. וזאת מלבד שני הקשיים הראשונים הנ"ל, שאינם מתורצים כלל וכלל גם לפי דרך מחודשת זו בהבנת שיטת החת"ס. וצ"ע.

היחס בין דברי החת"ס בחידושי לדבריו בתשובה

בציץ אליעזר (י, ז ד"ה ושנית וד"ה הרי למדנו), הביא את דברי החת"ס בהרחבה ומבלי לעסוק בקשיים הנ"ל, ובהמשך דבריו (ד"ה ומדי) הוסיף והתייחס לסתירה שבין דברי החת"ס הללו ובין דבריו בתשובתו הידועה (שו"ת חת"ס יו"ד סי' רלו) שבהם הראה פנים להקרבת קרבן פסח בזמן הזה, לכאורה בניגוד לדבריו בחידושי הנ"ל. וכך כתב הציץ אליעזר:

ומדי דברי בזה עם ידי"ג הגר"י וועלץ שליט"א, חוה את דעתו דאם יש סתירה בין דברי הח"ס בתשובותיו לבין דבריו בחידושי, יש יותר לסמוך על דבריו בחידושי. ודימה זאת למה שכותב הב"י בטור או"ח סי' רס"ג על התרומת הדשן, שיש לסמוך על מה שכתב בספר תרומת הדשן יותר מעל מה שכתב בכתביו, דמה שאדם כותב בספר, יותר מדקדק בו ממה שכותב בכתביו, עיין שם.

ואנכי, אם כי לא כן עמדי לנקוט כלל כזה, לסמוך על מה שכותבים בתורת חידוש יותר מעל מה שמשיבים הלכה למעשה, כאשר השיבותי כבר על כך

לקראת מקדש | סימן טו
החיוב בקרבנות ציבור כשישראל טמאים בטומאת מת

בספרי שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' י"ג. וכתבתי שם שאין גם ראייה ממה שכתב הבי"י בנוגע לתה"ד, כיעו"ש; אבל בכאן, בנוגע לדברי הח"ס בזה הדעת נותנת לסמוך ביותר על מה שכתב בחידושי, בהיות ובחידושי באו דבריו בזה ביותר החלטיות¹⁰ ממה שכתב בזה בתשובותיו, וגם מצינו סתירה לו בדברי תשובותיו בעצמם,¹¹ וכנ"ל.

ולפי האמור, יש כמה סיבות לחזק את הסמיכה על התשובה ולא על החידושים. יש להוסיף שהתשובה נכתבה בשנת תקצ"ז,¹² שנתיים וחצי לפני פטירת החת"ס, ואילו החידושים נכתבו בשנת תקע"ג.¹³ אם כן, יש לראות בתשובה משנה אחרונה.¹⁴ וזאת מלבד הכלל המקובל בפוסקים, שמשקלה של תשובה הלכתית גדול משל דברי אותו מחבר בחידושי על הש"ס; ועד כאן לא

-
10. [לא ברור מה יעשה הציץ אליעזר עם לשון 'אולי' שכתב החת"ס בחידושי, המלמדת על חוסר החלטיות. וכן לא ברור מה יעשה הציץ אליעזר עם העובדה שהחת"ס בחידושי מודה שדבריו אינם עולים בקנה אחד עם דברי הכפתור ופרח בשם רבינו יחיאל, שהיה מתקיפי קמאי, וקצת קשה לומר שהיה לחת"ס מוחלט שלא כדבריו. וצ"ע.]
11. [הסתירה שהובאה בציץ אליעזר לעיל מינה, היא בעניין תכלת וארגמן, שבתשובה אחרת של החת"ס (השלישית מתשובותיו שנדפסו בספר דרישת ציון לרב קלישר), הוא כתב שהיעדרם מעכב את חידוש העבודה. ואולם, לכאורה סתירה זו אינה שייכת לנידון דידן. ואדרבה, נראה שבנוגע לנידון דידן, גם התשובה האחרת של החת"ס סותרת לדבריו בחידושי לכתובות, שלפיהם גם אלמלא היעדר תכלת וארגמן אין אפשרות לחדש את העבודה בטומאת מת, ואילו בתשובה לא מוזכרת כלל מניעה כזו לחידוש העבודה. וצ"ע.]
12. רע"א במכתב מ"יב באייר תקצ"ז (דרישת ציון עמ' 117), כותב שתשובת החת"ס הגיעה אליו יום קודם לכן.
13. במבוא לחידושי חת"ס על כתובות (מהד' מכון חת"ס, ירושלים תשס"ג), התבאר שחידושי חת"ס לכתובות נכתבו בשלושה סבבי לימוד. הסבב האמצעי התקיים בשנת תקע"ג, והחידושים מסבב זה נדפסו במהד' פיעטרקוב תרס"ג. ואכן, כך כתוב גם בעמוד הראשון של מהד' פיעטרקוב תרס"ג: 'פה ק"ק פ"ב [=פרשבורג] תחלת זמן הקיץ [תקע"ג] לפ"ק'. דברי החת"ס הנוכחיים נדפסו במהדורת תרס"ג (עמ' 39-40, דף כ ע"ב-ע"ג), ולפיכך יש לשייכם לשנת תקע"ג.
14. ושמה היה הציץ אליעזר חוזר בו אם היה מתוודע לפער זמנים זה, שאולי לא היה ידוע לו. וצ"ע.

נחלקו אלא האם תשובה עדיפה על פסק או להיפך,¹⁵ אך תשובה בוודאי עדיפה על חידושים על השי"ס.¹⁶

אחר כתיבת כל הדברים האלה, מצאנו שכבר קדמני הרב אביגדר נבצל (במאמרו בקובץ המעין י, ג [ניסן תש"ל] עמ' 35; ובמאמרו בקובץ בתוככי ירושלים עמ' 65) הן בפקפוק על עיקר דברי החת"ס, הן בהכרעה שהעיקר הוא דבריו בתשובה ולא דבריו בחידושים.

סיכום

המורס מכל האמור: נראה שגם כאשר רוב או כל ישראל טמאים בטומאת מת, אין בזה כדי לבטל את הצורך והחיוב בהקרבת המוספים הבאים על טומאת מקדש וקדשיו. ואף אם היינו אומרים שיש בזה כדי לבטל את הקרבת מוספים אלו, עדיין לא היה בכך כדי לבטל את הקרבתם של שאר הקרבנות שקבוע להם זמן והם דוחים את הטומאה, ובכללם קרבן תמיד וקרבן פסח, שהרי טומאה דחוייה בציבור. וייתכן מאוד שאף החת"ס מודה לכך, וכפי ששמע משתי תשובות שבהן דן בחידוש העבודה בזמן הזה ולא הזכיר מניעה זו, ושמה מה שהזכירה בחידושי, היה לפלפולא ולא למעשה, וכדמשמע מכך שנקט לשון 'אולי'. ויעוין עוד בנידונו, במכתבו של מחבר הספר אורחותיך למדני, שנדפס לקמן (עמ' תפו-תצא).

-
15. הדיון סוכם בספר עמודים בתולדות הספר העברי – כתיבה והעתקה (עמ' 275-291).
16. וכמבואר שם (עמ' 291 הערה 268) בשם אחרונים רבים. ואמנם הובא שם (עמ' 290 הערה 267) שהגט פשוט (אה"ע רכו, יג) כתב שהחידושים עדיפים, אך לא הובא חבר לדבריו, למרות הבקיאיות העצומה והפירוט הנרחב שבהם נכתב ספר עמודים בתולדות הספר העברי. מלבד זאת, נראה שיש לחלק בין חידושי ראשוני ספרד בכלל והרשב"א בפרט, שנכתבו להוראת הלכה, ובין חידושי החת"ס שלא נכתבו להוראת הלכה; ומעין החילוק דלעיל (עמ' קמח) בין דבריו הפרשניים של הרע"ב לפסיקותיו ההלכתיות, יעו"ש.
- בעבר סברתי שיש עדיפות לתשובת החת"ס גם משום שנכתבה לפרסום, בשונה מהחידושים שנשארו ברשות היחיד של החת"ס, ונדפסו רק אחרי פטירתו. ואולם, מהתיאור בהקדמה לחידושו (מהד' ירושלים תשס"ג הני"ל), נראה שהחידושים נאמרו בישיבת החת"ס בפני קהל רב, ואף כתב היד שלהם היה מצוי בקרב התלמידים או חלקם.